

un redactor exemplar, iar Alison Hennesy s-a ocupat de studiul fotografiilor, o muncă deloc ușoară; a fost de asemenea foarte instructiv să lucrez cu Andras Bereznay la elaborarea hărților. Christine L. Corton a parcurs întregul în manuscris și, pe lângă expertiza ei profesională, sprijinul ei de-a lungul anilor a fost indispensabil întregului proiect. Copiii noștri, Matthew și Nicholas, cărora și această carte, la fel ca și prima, le este dedicată, s-au dovedit a fi o binevenită alinare în raport cu subiectul sumbru. Le sunt recunoscător tuturor.

Richard J. Evans
Cambridge, mai 2005

Prolog

I

Al Treilea Reich a venit la putere în prima jumătate a anului 1933, în timpul unei Germanii ruinate de prima ei încercare de a constitui o democrație, nefericita Republică de la Weimar. În luna iulie, naziștii creaseră deja principiile fundamentale ale regimului care urma să guverneze în Germania până la prăbușirea ei, aproape 12 ani mai târziu, în 1945. Naziștii eliminaseră opoziția de la toate nivelurile și creaseră un stat monopartid, coordonând toate instituțiile majore ale Germaniei, cu excepția armatei și a Bisericii. Mulți au încercat să înțeleagă cum au reușit să obțină dominația totală asupra politicii și a societății germane atât de rapid. Un punct de vedere sugerează drept cauză slăbiciunea de durată a caracterului național german: ostilitatea față de democrație, înclinarea de a urma lideri fără scrupule și sensibilitatea la apelul militaristilor și al demagogilor. Dar dacă urmărim din această perspectivă evenimentele secolului XIX, găsim puține dovezi în această privință. Mișcările democratice și liberale nu au fost mai slabe decât cele din multe alte țări. Și mai relevantă în acest sens poate fi constituirea târzie a statului național german. După prăbușirea, în 1806, a Sfântului Imperiu Romano-German, creat de Carol cel Mare cu un mileniu înainte – faimoasa mie de ani pe care Hitler a încercat să o reproducă –, Germania fusese fărâmițată până la războaiele puse la cale de Bismarck, între 1864 și 1871, care au condus la formarea a ceea ce a fost numit mai târziu Al Doilea Reich, Imperiul German condus de Kaizer. În multe privințe, acesta a fost un stat modern: existența

unui parlament național care, spre deosebire de omologul său britanic, era ales de bărbații adulți cu drept de vot; alegerile atrăgeau o rată de participare a celor cu drept de vot de peste 80%; partidele politice erau bine organizate și erau considerate o parte acceptată a sistemului politic. Cel mai mare dintre acestea, până la 1914, era Partidul Social-Democrat, care avea peste un milion de membri și care era devotat democrației, egalității, emancipării femeilor și eliminării discriminării rasiale și a prejudecăților, inclusiv a antisemitismului. Economia germană era cea mai dinamică la nivel global și depășise cu rezezițiune economia britanică la granița dintre secole; Germania era, de asemenea, și cea mai avansată națiune în domenii precum energia electrică și industria chimică, rivalizând chiar și cu americanii. Valorile, cultura și comportamentul clasei de mijloc erau dominante în Germania la sfârșitul secolului. Arta modernă și cultura începeau să-și lase amprenta pe picturile expresioniștilor precum Max Beckmann sau Ernst Ludwig Kirchner, în piesele de teatru ale lui Frank Wedekind și în romanele lui Thomas Mann. Desigur, Reichul lui Bismarck avea și un dezavantaj. Privilegiile aristocratice rămăseseră adânc înrădăcinate în unele domenii, autoritatea parlamentului era limitată, iar marii industriași, la fel ca și omologii lor din SUA, erau cu adevărat ostili față de syndicate. Persecuțiile lui Bismarck, îndreptate întâi împotriva catolicilor în anii 1870 și mai apoi spre inexperimentatul Partid Social-Democrat în anii 1880, i-au obișnuit pe germani cu ideea unui guvern care declara întregi categorii ale populației drept „dușmani ai Reichului” și care le limita drastic drepturile cetățenești. Catolicii au răspuns prin încercarea de a se integra cât mai mult în sistemul politic și social, iar social-democrații prin respectarea strictă a legilor și prin repudierea rezistențelor violente și a revoluțiilor brutale; rezultatul acestor politici adoptate a reieșit la suprafață în 1933, cu efecte dezastruoase. Chiar și în anii 1890 apăruseră mici partide politice extremiste și mișcări care susțineau că unificarea lui Bismarck era incompletă deoarece milioane de germani încă trăiau în afara Reichului, mai ales în Austria, dar și în alte părți ale Europei de Est. În timp ce unii politicieni susțineau nevoia unui imperiu maritim extins, cum aveau deja britanicii, alții încercau să profite de sentimentele clasei de mijloc față de dominația marelui afacerist, de teama mărunțului prăvăliaș față de magazinele

universale, de resentimentul bărbatului-funcționar față de prezența crescândă a femeii-secretare în mediul de afaceri, de clasa burgheză, care era dezorientată de arta abstractă și de expresionism, și de multe alte consecințe ale modernizării sociale, economice și culturale ale Germaniei. Astfel de grupuri și-au găsit o țință ușoară în membrii comunității evreiești, care constituiau doar 1% din populație și care avuseseră un remarcabil succes în societatea și cultura germană odată cu emanciparea lor de sub restricțiile juridice, în decursul secolului XIX. Pentru antisemiți, evreii erau sursa tuturor problemelor. Aceștia susțineau că libertățile civile ale evreilor trebuiau restricționate și activitățile lor economice trebuiau reduse. Curând, partide politice precum Partidul de Centru și conservatorii au început să piardă voturi în fața partidelor extremiste ale antisemiților. Drept răspuns, au introdus în propriile programe promisiunea de a reduce ceea ce descriau ca fiind o influență subversivă a evreilor asupra culturii și societății germane. În același timp, într-o altă zonă a societății, una cu mult diferită, social-darwiniștii și eugeniiști începuseră să argumenteze nevoia germanilor de a se consolida ca rasă prin renunțarea la tradiționalul respect de factură creștină pentru viață și deci prin sterilizarea sau chiar uciderea celor slabi, handicapați, a criminalilor și a celor cu deficiențe mintale.

Aceste propuneri erau încă doar idei neconcretizate înainte de 1914; nimeni nu le sintetizase. Antisemitismul era larg răspândit în societatea germană, dar violența declarată împotriva evreilor avea loc foarte rar. Primul Război Mondial a schimbat acest lucru. În august 1914, mulțimi de oameni adunate în piețele centrale ale orașelor au întâmpinat cu ovații declarația de război, așa cum s-au întâmplat și în alte țări. Kaizerul declarase că nu mai recunoștea niciun partid și răspundea doar în fața cetățenilor germani. Acest entuziasm din 1914 a devenit un simbol mitic al unității naționale, așa cum imaginea lui Bismarck a creat o nostalgie mitică pentru un lider politic puternic și hotărât. Impasul militar în care se ajunsese în 1916 a făcut ca efortul de război german să fie încredințat lui Paul von Hindenburg și Erich Ludendorff, doi generali care câștigaseră bătălii importante pe frontul de est. Dar, în ciuda organizării atente a efortului de război, Germania nu a rezistat forței militare a americanilor, care au intrat în război în 1917, și, la începutul lui noiembrie 1918 războiul a fost pierdut.

Înfrângerea din Primul Război Mondial a avut un efect devastator asupra Germaniei. Termenii tratatului de pace, deși nu erau cu mult mai duri decât cei pe care i-ar fi impus Germania dacă ar fi câștigat, au fost acceptați cu greutate de germani. Aceștia includeau reparații financiare masive impuse Germaniei pentru pagubele produse în Belgia și nordul Franței ocupate, desființarea flotei germane și a forțelor aeriene, restricționarea efectivelor armatei la 100 000 și interzicerea deținerii de arme moderne, precum tancurile, pierderea unor teritorii în favoarea Franței și, mult mai grav, a Poloniei. Războiul distrusese de asemenea economia internațională, care nu și-a mai revenit decât peste alți 30 de ani. Nu numai că reparațiile financiare se ridicau la sume enorme, dar prăbușirea Imperiului Habsburgic și crearea unor noi state independente în Europa au alimentat egocentrismul economic național și au făcut imposibilă cooperarea economică internațională. Germania susținuse financiar războiul prin tipărirea de bancnote, în speranța recuperării fondurilor odată cu anexarea zonelor industriale ale Franței și ale Belgiei. Economia germană nu putea acoperi cheltuielile impuse de reparații fără să mărească taxele, dar niciun guvern german nu a fost dispus să facă acest pas deoarece ar fi fost acuzat de opoziție că folosește banii populației pentru a-i plăti pe francezi. Consecința a fost inflația. În 1913, dolarul valora 4 mărci germane; la sfârșitul anului 1919, 47; în iulie 1922, un dolar echivala cu 493 de mărci; în decembrie 1922, 7 000 de mărci. Reparațiile trebuiau plătite în aur și bunuri, și la rata de inflație existentă, germanii nu erau dispuși și nici nu puteau să acopere plățile. În ianuarie 1923, francezii și belgienii au ocupat Ruhrul și au confiscat capitalul și bunurile industriale din zonă. În replică, guvernul german a declarat o politică de necooperare. Acest lucru a produs un declin pe piață, făcând ca marca germană să scadă în raport cu dolarul la o valoare fără precedent. Un dolar american era 353 000 de mărci în iulie 1923; în august, patru milioane jumătate; în octombrie, 25 260 000; în decembrie, patru milioane de milioane, sau patru urmat de doisprezece zerouri. Germania era în pragul unui colaps economic.

Într-un final, inflația a fost oprită. O nouă monedă națională a fost introdusă; rezistența pasivă față de ocupația franco-belgiană a luat sfârșit; trupele străine s-au retras; plățile pentru reparații s-au reluat.

Inflația a fragmentat clasele de mijloc, opunând interesele unui grup față de ale altuia, astfel că niciun partid politic nu a mai fost în stare să le unifice. Stabilizarea economică de după inflație, restricțiile bugetare și raționalizarea bunurilor au avut ca rezultat concedieri masive, atât în industrie, cât și în administrația de stat. Începând cu anul 1924, în Germania erau milioane de șomeri. Mediul de afaceri era nemulțumit de eșecul guvernului de a oferi ajutor în timpul deflației și a început să caute alternative. Pentru clasa de mijloc, inflația a reprezentat o dezoorientare morală și culturală, și pentru mulți starea aceasta a fost înrăutățită de ceea ce ei considerau excesele culturii moderne din anii '20, de la spectacolele de jazz și cabaret de la Berlin la arta abstractă, muzica atonală și literatura experimentală, precum poezia concretă a dadaștilor. Sentimentul general de nesiguranță era prezent și în sistemul politic, de vreme ce înfrângerea militară dusese la prăbușirea Reichului, la fuga Kaizerului în exil și la crearea Republicii de la Weimar în urma revoluției din 1918. Republica avea o constituție modernă, femeile aveau drept de vot și erau reprezentate proporțional, dar nu aceste caracteristici au dus la dezintegrarea ei. Problema reală a constituției consta în alegerea unui președinte independent, cu numeroase prerogative extraordinare conferite de articolul 48, care îi permitea să guverneze prin decrete. De acest lucru se folosiseră de nenumărate ori și primul președinte al Republicii de la Weimar, social-democratul Friedrich Ebert. Când a murit, în 1925, succesorul ales a fost feldmareșalul Paul von Hindenburg, un monarhist convins, care nu nutrea un devotament profund față de constituție. În mâinile sale, articolul 48 avea să se dovedească fatal supraviețuirii republicii.

Moștenirea finală a Primului Război Mondial a fost cultul violenței, exercitat nu doar de veterani, ca extremiștii de dreapta din Căștile de Oțel (*Stahlhelm*), dar mai ales de tânăra generație de bărbați care nu fuseseră destul de înaintați în vârstă ca să lupte și care acum încercau să imite faptele eroice ale premergătorilor, dar pe frontul de acasă. Războiul polarizase spectrul politic și crease o ruptură între comuniștii revoluționari de stânga și grupările radicale de dreapta. Cea mai faimoasă dintre acestea era Corpul Voluntarilor (*Freikorps*), o grupare armată care fusese folosită de guvern pentru reprimarea și pentru a stopa mișcările revoluționare ale comuniștilor și extremei stângi de la Berlin

și München, în iarna 1918-1919. Corpul Voluntarilor a încercat să dea o violentă lovitură de stat în Berlin, la începutul primăverii anului 1920, ceea ce a determinat o revoltă armată a stângii în Ruhr, precum și alte răscoale de stânga și de dreapta în 1923. Chiar și în perioada relativ stabilă din 1924 până în 1929, cel puțin 170 de membri ai diferitelor formațiuni politice paramilitare au fost uciși în lupte de stradă; la începutul anilor '30 numărul de morți și răniți a crescut dramatic, 300 de oameni pierzându-și viața în confruntări pe străzi sau în sălile de miting, din martie 1930 până în martie 1931. Toleranța politică lăsase loc extremismului politic. Partidele de centru, liberale, și cele de dreapta, moderate, au suferit pierderi electorale masive la mijlocul anilor '20, pe măsură ce fantoma comunismului se disipase și clasele de mijloc începuseră să voteze partide tot mai de dreapta. Partidele care susținuseră Republica de la Weimar în mod activ nu au mai câștigat majoritatea în parlament după anul 1920. Într-un final, legitimitatea Republicii a fost subminată de aparatul de justiție, care favoriza asasinii și insurgenții de dreapta care își motivau crimele prin prisma sentimentului patriotic, și de poziția neutră adoptată de armată, care devenise din ce în ce mai iritată de eșecurile guvernului de a convinge comunitatea internațională să ridice restricțiile de efective și de armament impuse de Tratatul de la Versailles. Democrația germană, improvizată în grabă ca rezultat al înfrângerii militare, nu fusese sortită eșecului de la început, dar evenimentele din anii '20 i-au răpit posibilitatea de a se organiza pe baze stabile.

II

În anul 1919 exista o varietate uriașă de grupări antisemite de extremă dreaptă, mai ales la München, dar până în 1923 una dintre ele ieșise în evidență: Partidul Muncitoresc Național-Socialist German, condus de Adolf Hitler. S-au scris multe despre influența și impactul pe care le-au exercitat Hitler și naziștii asupra societății germane, dar este esențial să atragem atenția asupra faptului că partidul său nu a fost unul foarte puternic înainte de sfârșitul anilor '20. Cu alte cuvinte, Hitler nu a fost geniul politic care să obțină susținerea masivă al populației și

a partidului de unul singur. Născut în Austria, în 1889, Hitler fusese un artist ratat, cu un stil de viață boem, care avea un singur dar: abilitatea de a cuceri mulțimi de oameni prin retorica sa. Partidul său, fondat în 1919, era cu mult mai dinamic, mai de neînduplecat și mai violent decât celelalte grupări de extremă dreaptă. În 1923, se simțea destul de încrezător în forțele proprii pentru a încerca să dea o lovitură de stat la München, ca preludiu al unui marș spre Berlin, la fel cum făcuse Mussolini, cu un an în urmă, în „marșul spre Roma“. Dar Hitler nu a reușit să câștige de partea sa armata și forțele politice conservatoare din Bavaria, iar lovitura de stat s-a încheiat cu focuri de armă. Hitler a fost condamnat și încarcerat în închisoarea din Landsberg, unde i-a dictat lui Rudolf Hess, omul său bun la toate, autobiografia politică: *Lupta mea* (*Mein Kampf*), care nu era în niciun caz o schiță a viitorului, ci, pentru cei care s-au învrednicit să o citească, un compendiu al ideilor sale, mai ales despre antisemitism și despre cucerirea rasială a Europei de Est.

Până la eliberarea sa, Hitler alcătuisese deja ideologia nazismului, combinând elemente de antisemitism, pangermanism, eugenie și așa-numita igienă rasială, expansionism geopolitic, ostilitate față de democrație și față de modernismul cultural, idei care erau prezente deja de ceva timp, dar care nu fuseseră până atunci coagulate într-un întreg. Hitler a strâns în jurul său o echipă de subordonați, oameni apropiați lui – talentatul propagandist Joseph Goebbels, omul de acțiune Hermann Göring și alții – care i-au construit imaginea de conducător politic și care l-au îndemnat să-și împlinească destinul măreț. Dar în ciuda acestui fapt, și în ciuda activismului violent al Cămașilor Brune (*Sturmabteilung*), acțiunile sale politice nu l-au dus foarte departe până la finalul anilor '20. În mai 1928 naziștii obținuseră 2,6% din voturi, iar o „Mare Coalitie“, formată din partidele de centru și de stânga și condusă de social-democrați, preluase puterea în Berlin. Totuși, în octombrie 1929, crahul de pe Wall Street a tras în jos și economia germană. Băncile americane și-au retras împrumuturile care, din 1924, erau singurele care mai țineau la suprafață economia germană. Din această cauză și băncile germane au fost nevoite să facă același lucru, afectând piața de afaceri germană, și firmele nu au avut altă opțiune decât să își concedieze angajații sau să declare falimentul, ceea ce multe au și făcut. În mai puțin de doi ani, unul din trei germani era șomer, iar